

Fritidshemslärares erfarenheter av extra anpassningar och särskilt stöd i fritidshemmet

**Fritidshemslärares erfarenheter av extra anpassningar
och särskilt stöd i fritidshemmet**

© Specialpedagogiska skolmyndigheten

Redaktör: Daniella Hult Khazaie

Författare: Marina Wernholm

Formgivning och illustrationer: Familjen STHLM AB

ISBN: 978-91-28-01047-4

Artikelnummer: 01047

Publikationen hämtas som pdf-dokument på
Specialpedagogiska skolmyndighetens webbplats
www.spsm.se

Innehåll

Förord	4
Författarpresentation	6
Inledning	7
Fritidshemmets kompletterande och kompensatoriska uppdrag	8
Förklaringar av teoretiska begrepp	9
Fritidshemslärare berättar om sina erfarenheter	10
Fritidshemslärares arbete med extra anpassningar och särskilt stöd	11
Förutsättningar för att arbeta med extra anpassningar och särskilt stöd	11
Undervisning som främjar gruppbaserat lärande	15
Fokus på eleven	16
Vad kan vi lära oss av fritidshemslärares erfarenheter?	19
Referenslista	21

Förord

I den här skriftserien skriver forskare som är verksamma inom det specialpedagogiska fältet om resultat från sin egen forskning och från de områden där de är verksamma. Den förmedlade kunskapen ska inte uppfattas som ett ställningstagande från Specialpedagogiska skolmyndigheten, utan som en inblick i olika forskningsområden. Med vår skriftserie vill vi sprida kunskap kring forskning som på olika sätt berör barn, elever och vuxenstuderande med funktionsnedsättning och deras utbildningssituation. Den här gången ligger fokus på fritidshem. Hur ser en fungerande fritidshemsverksamhet ut? Vad behövs för att skapa en inkluderande fritidshemsverksamhet som möter alla elevers behov?

Skriften riktar sig främst till personal i fritidshem, lärare i grundskolan och skolledare. Men den kan också vara till nytta för andra som kommer i kontakt med och behöver kunskap och förståelse för fritidshemmens verksamhet. Vi hoppas att skriften kan användas både som inspiration och som diskussionsunderlag i kollegiala samtal för att utveckla såväl fritidshemsverksamheten som anknytande verksamheter.

I just den här skriften skriver lektor Marina Wernholm om extra anpassningar och särskilt stöd i fritidshem. Skriften utgår från samtal med fritidshemslärare om deras erfarenheter av att arbeta med elever i behov av stöd. Marina belyser komplexiteten av fritidshemslärarnas undervisningsuppdrag genom att lyfta viktiga förutsättningar som villkorar deras arbete med extra anpassningar och särskilt stöd samt utmaningar de möter i sitt dagliga arbete. Läsaren får också ta del av praktiska exempel som visar på hur fritidshemslärare kan tänka kring och arbeta med extra anpassningar och särskilt stöd.

På Specialpedagogiska skolmyndigheten har Daniella Hult Khazaie varit redaktör för skriften. Eva Andersson, Sofia Åkerberg, Jenny Jakobsson, Louise Bruus och Ingmari Svensson har varit ytterligare referenspersoner på Specialpedagogiska skolmyndigheten

som läst och kommenterat texten. Ett varmt tack riktas till Sofia Hård, rektor, och Sara Söderlind, fritidshemslärare, som läst utkast av skrifterna och gett kloka synpunkter för att skriften ska vara så läsbar och användbar som möjligt.

Skriften är en av tre skrifter som Specialpedagogiska skolmyndigheten publicerar om fritidshemsverksamhet. De andra två är ”Inkluderande fritidshemspedagogik” av Peter Karlsudd och ”Elevers delaktighet i fritidshem” av Helene Elvstrand.

Jag vill rikta ett stort tack till författaren, Marina Wernholm. Författaren svarar självständigt för innehållet och anges vid referens till skriften.

Aurora Lindberg

*Verksamhetsområdeschef på Specialpedagogiska skolmyndigheten
för verksamhetsområdet kunskapsutveckling*

Författarpresentation

Marina Wernholm (född 1972) är lektor i pedagogik. Hon disputerade 2020 med en avhandling om barns lärande i lek i en hybrid verklighet, med fokus på barns perspektiv. Marina har tidigare erfarenhet som klasslärare i årskurs 1–3, mentor i årskurs 7–9 och som specialpedagog med ansvar för förskoleklass – årskurs 2 samt årskurs 7–9. Sedan 2012 har hon huvudsakligen arbetat med undervisning och forskning vid Linnéuniversitetet.

Marina är verksam inom Forskargruppen för fritidspedagogisk forskning, en undergrupp inom forskningsmiljön Forskning om pedagogiska professioner och praktiker (PEPP). Hon arbetar för närvarande med det Ifous-finansierade programmet om Fritidshemmets pedagogiska uppdrag och med delstudien (Hur) Kan kunskapsmätningar i förskoleklass bidra till utvecklad undervisning och ökat lärande? Det ingår i ULF-projektet Vetenskapliga grund och framkomliga farleder. Hon är även handledare för självständiga arbeten inom Specialpedagogprogrammet. Hennes senare forskning har en praktikutvecklande utgångspunkt och genomförs i samverkan med olika yrkeskategorier inom fritidshem och skola.

Tillsammans med kollegor på Linnéuniversitetet har Marina initierat en tvärvetenskaplig forskargrupp med särskilt intresse för digitala verktyg och digital kompetens i förskolans och skolans undervisning. Forskargruppens gemensamma utgångspunkt är det teoretiska perspektivet design för lärande. Ett arbete med tre empiriska studier pågår.

Inledning

Fritidshemmet ansvarar för extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram.¹ Historiskt sett vilar fritidshemmet på en socialpedagogisk tradition. Omsorg och social fostran har varit i förgrunden och verksamheten har fokuserat på värden och relationer.² Uppdraget har handlat om att stärka känslan av gemenskap. I 2016 års revidering av läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet fick fritidshemmet ett eget kapitel och ett förtydligt undervisningsuppdrag. Sedan dess befinner sig fritidshemmet i ett spänningsfält mellan en socialpedagogisk och en utbildningspedagogisk diskurs.³ Dessutom vet vi att många fritidshem är i ett pressat läge. Lokalerna är inte ändamålsenliga. Elevgrupperna är stora. Det är en brist både på resurser och utbildad personal. Och samarbetet mellan fritidshemslärare⁴, klasslärare, specialpedagoger och elevhälsan är otillräckligt. Samarbete är en förutsättning för att kunna optimera extra anpassningar och särskilt stöd.⁵ I praktiken innebär det att en del elever får ett adekvat eller bra stöd medan andra elever riskerar att få ett otillräckligt eller felaktigt stöd.⁶ Det leder till att kvaliteten i fritidshemmets undervisning blir ojämn. Därmed brister undervisningen också i likvärdighet.⁷

Det finns också en risk att den utbildningspedagogiska diskursen bidrar till att elever på fritidshem jämförs och bedöms utifrån skolans normer, kunskapskrav och förväntade beteenden.⁸ När elevers prestationer sätts i förgrunden i skolan leder det ofta till att fokus riktas mot individuella förmågor och svårigheter. Det kan i sin tur leda till lösningar som är särskiljande.⁹ Det innebär att elever undervisas utanför den ordinarie klassens ram, exempelvis i särskilda undervisningsgrupper. Om särskiljande lösningar också får genomslag i fritidshemmet riskerar det som har varit fundamentet i fritidshemmets uppdrag att gå förlorat, nämligen att få alla elever att känna delaktighet, samhörighet och gemenskap.

Å ena sidan har fritidshemslärare ansvar för elever i behov av extra anpassningar och särskilt stöd. Å andra sidan blir individuella lösningar för enskilda elever problematiskt. Empirisk forskning om fritidshemslärares arbete med stöd till elever är begränsad. Därför är

1 SFS 2010:800

2 Lager, 2015

3 Skolforskningsinstitutet, 2021

4 Begreppet fritidshemslärare används i texten och syftar på personal som är behörig att undervisa i fritidshem. Behörig är den som har en grundlärarexamen med inriktning mot arbete i fritidshem, en äldre examen som är avsedd för arbete i fritidshem eller en lärar- eller förskollärarexamen som har kompletterats så att kraven motsvarar en grundlärarexamen med inriktning mot arbete i fritidshem.

5 Haglund, 2018; Skolinspektionen, 2018

6 Augustsson & Hörnell, 2021

7 Skolinspektionen, 2018

8 Karlsudd, 2020a

9 Hirsh & Lundahl, 2021

det angeläget att belysa området.¹⁰ Jämfört med andra länder är det svenska fritidshemmet unikt. Det är en frivillig verksamhet. Det har en läroplan och ett ansvar för extra anpassningar och särskilt stöd till elever.¹¹ Syftet med den här texten är att svara på frågan: Hur kan fritidshemslärare arbeta för att ge extra anpassningar och särskilt stöd? I en empirisk studie berättar verksamma fritidshemslärare om sina erfarenheter av att stödja elever.

Fritidshemmets kompletterande och kompensatoriska uppdrag

Till skillnad från i skolan ska begreppet undervisning i fritidshemmet tolkas brett. Omsorg, utveckling och lärande ska bilda en helhet.¹² Enligt Skolverket ska undervisningen i fritidshemmet vara situationsstyrd, upplevelsebaserad och grupporienterad. Undervisningen ska också bygga på en helhetssyn på elevens behov, intressen och initiativ.¹³ Fritidshemmets undervisning ska stödja elevens utveckling av normer, värden, kunskaper, ansvar och inflytande.¹⁴ Detta kan tolkas som att undervisning inom avgränsade ämnesområden hamnar i bakgrunden när det gäller fritidspedagogisk undervisning.

Men fritidshemmet har ett kompletterande uppdrag. Fritidshemslärare ska komplettera skolans undervisning och utforma innehållet utifrån sin kompetens. De kan medverka till att skolans kunskapsmål uppnås med en utforskande, laborativ och praktisk metodik.¹⁵ I en fritidspedagogisk undervisning bör en meningsfull fritid vara utgångspunkten för innehållet.¹⁶ Fritidshemmet och skolan har ett kompensatoriskt uppdrag. Elever har olika förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen. Skillnaderna ska utjämnas.¹⁷ Och det gör fritidshemmen när de erbjuder andra sammanhang, miljöer och gruppkonstellationer än i skolan.¹⁸ En konsekvens av det kompletterande och det kompensatoriska uppdraget är att fritidshemslärare behöver bedöma vilka elever som är i behov av extra anpassningar och särskilt stöd och vilken undervisning som krävs.¹⁹ Det finns inga kravnivåer i fritidshemmet. Men en elev kan behöva särskilt stöd i fritidshemmet för att uppnå kraven i skolan. Då fokuserar man på hur eleven utvecklas i relation till läroplanens andra del²⁰ och hur fritidshemmet kompletterar utbildningen.²¹ Det kräver ett nära samarbete med klasslärare och kanske också med skolans elevhälsoteam. Skollagen säger att extra anpassningar och särskilt stöd ska ges utifrån en helhetssyn på elevens utbildning och då ingår fritidshemmet.²²

10 Augustsson & Hörnell, 2021; Wernholm, under utgivning

11 SFS 2010:800; Skolverket, 2022

12 Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, 2022, s. 25

13 Skolverket, 2014

14 Karlsudd, 2020a; Orwehag, 2020

15 Skolverket, 2014, s. 14

16 Orwehag, 2020

17 SFS 2010:800; Skolverket, 2014

18 Skolforskningsinstitutet, 2021

19 Augustsson & Hörnell, 2021

20 I läroplanens andra del anges övergripande mål och riktlinjer.

21 SOU 2020:34

22 SFS 2010:800

Förklaringar av teoretiska begrepp

Forskningen om specialpedagogik i fritidshemmet är begränsad. Den forskning som finns visar att ett antal teoretiska begrepp kan bidra till förståelse för fritidshemslärares arbete med extra anpassningar och särskilt stöd.²³ I det här avsnittet kommer sex teoretiska begrepp att förklaras. Begreppen återkommer sedan i avsnittet Fritidshemslärares arbete med extra anpassningar och särskilt stöd. De teoretiska begreppen förklarar fritidshemslärarnas strategier och utmaningar i undervisningen av elever i behov av stöd.

Barnperspektiv: Barnperspektiv är vuxnas förståelse av hur barns perspektiv visar sig i deras handlingar och språk.²⁴ Fritidshemslärare utgår från ett barnperspektiv när de planerar och genomför undervisning som de anpassar till elevernas behov.²⁵

Barns perspektiv: Vuxna kan inte ha ett barns perspektiv. Men de kan närma sig barn genom att utgå från barns villkor och vad de betyder för barns erfarenheter. Och de kan försöka förstå barns intentioner och meningsuttryck.²⁶ I fritidshemmet handlar det om i vilken utsträckning eleverna får komma till tals och påverka de aktiviteter och den undervisning som de är intresserade av.²⁷ Fritidshemslärare ska också utgå från barns perspektiv när de planerar och genomför undervisning som är anpassad till elevgruppen.

Värderelationellt förhållningssätt: Ett värderelationellt förhållningssätt utgår från en värderelationell pedagogik. Det betyder att värden som solidaritet, jämlikhet och delaktighet sätts främst.²⁸ Ett värderelationellt förhållningssätt utmärks av att fritidshemslärare utgår från att alla elever ska känna delaktighet, samhörighet och gemenskap. Fritidshemslärares sätt att bemöta elevers olikheter påverkas av om de sätter ett värderelationellt förhållningssätt främst. Det påverkas också av om de intar ett barnperspektiv eller ett barns perspektiv.²⁹

Positiv stämpling: Positiv stämpling innebär att lärare har ett positivt förhållningssätt. Delaktighet sätts främst och klimatet är tillåtande. En elevs beteenden och egenskaper som värderas negativt och uppfattas som avvikande i andra sammanhang, kan i stället värderas positivt i ett tillåtande klimat. Positiv stämpling bidrar till att eleven känner sig betydelsefull.³⁰

Negativ stämpling: Negativ stämpling sker i mindre tillåtande klimat

23 Augustsson & Hörnell, 2021; Bergstedt & Karlsudd, 2022; Karlsudd, 2020a;

Willén Lundgren & Karlsudd, 2013

24 Pramling Samuelsson m.fl., 2010

25 Elvstrand & Lago, 2019

26 Johansson, 2003

27 Elvstrand & Lago, 2019

28 Willén Lundgren & Karlsudd, 2013

29 Wernholm, under utgivning

30 Karlsudd, 2020b

där delaktighet inte sätts främst. Lärarens sätt att se på olikheter leder till särskiljande lösningar. Negativ stämpling kan leda till att eleven blir utstött, stigmatiserad eller avskiljs från sin klass. Den här typen av stämpling är diskriminerande. Eleven blir betraktad som mindre värd.³¹

Pastoral makt (pastoral omsorg): Det teoretiska begreppet pastoral makt handlar om att guida varje barn mot en bra framtid och att både styra och hjälpa genom omsorg.³² I stället kommer begreppet pastoral omsorg att användas i texten. Det kan kopplas till skolans och fritidshemmets omsorg och fostran.³³ Hur fritidshemslärare utövar pastoral omsorg påverkar elevers identitetsskapande samt möjligheter att framträda och agera som subjekt, det vill säga en aktör med eget handlingsutrymme och -förmåga.³⁴ Fritidshemslärares uppfattningar om hur vissa elever är, får konsekvenser både för hur de bemöts och den undervisning de får. Det handlar om elevers möjligheter och hinder att vara subjekt. Pastoral omsorg kan bara utövas om man har ingående kunskap om personen. Det förutsätter att man lär känna varje elevs intressen, erfarenheter och behov. På så vis får man möjlighet att styra och hjälpa med hjälp av omsorg.³⁵ Fritidshemslärare måste ha ingående kunskaper om elevens styrkor och svagheter för att kunna utöva pastoral omsorg. Det visar studien som presenteras nedan. Det empiriska materialet visar hur fritidshemslärare gör för att främja elevers välbefinnande och utveckling genom omsorg och vägledning. Men också vad som händer när kommunikation och den pastorala omsorgen inte fungerar.

Fritidshemslärare berättar om sina erfarenheter

Den här texten bygger på en studie av två fokusgruppsamtal med fem respektive tre fritidshemslärare. Studien genomfördes inom ramen för forsknings- och utvecklingsprogrammet Fritidshemmets pedagogiska uppdrag.³⁶ Data från samma studie har också legat till grund för en vetenskaplig artikel.³⁷

Samtliga deltagare i studien hade utbildning som gav behörighet för arbete i fritidshem. Men deras arbetslivserfarenhet varierade från några månader till flera decennier. Variationen inom fritidshemmets upptagningsområden var också stor. På vissa fritidshem hade 85 % av eleverna annat modersmål än svenska medan förhållandet var det omvända på andra fritidshem.

31 Karlsudd, 2020b

32 Foucault, 1971/1993, 1982

33 Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, 2022

34 Foucault, 1971/1993, 1982

35 Foucault, 1971/1993, 1982

36 Ifous, 2022

37 Wernholm, under utgivning

Fokusgruppsamtalen spelades in via videokonferenstjänsten Zoom under våren 2021. Som stöd för samtalen fanns ett frågeformulär. Samtalen transkriberades ordagrant för att inte gå miste om värdefulla detaljer. Transkriptionerna analyserades med hjälp av tematisk analys. Den fråga som undersöktes var: Hur kan fritidshemslärare arbeta för att ge extra anpassningar och särskilt stöd? Tematisk analys användes för att identifiera och urskilja mönster och teman i det insamlade datamaterialet.³⁸ Citaten i kommande avsnitt är representativa för de olika temana. Transkriptionerna innehåller flera liknande uttalanden av de exempel som ges.

Fritidshemslärares arbete med extra anpassningar och särskilt stöd

Avsnittet presenterar och diskuterar hur fritidshemslärare arbetar med extra anpassningar och särskilt stöd. Det är indelat i tre huvudområden:

- Förutsättningar för att arbeta med extra anpassningar och särskilt stöd.
- Undervisning som främjar gruppbaserat lärande.
- Fokus på eleven.

Varje område belyser både strategier i undervisningen av elever i behov av stöd, och de utmaningar som fritidshemslärarna möter i sitt dagliga arbete.

Förutsättningar för att arbeta med extra anpassningar och särskilt stöd

Avsnittet lyfter fyra viktiga förutsättningar som villkorar fritidshemslärares arbete med extra anpassningar och särskilt stöd:

- Rektorns betydelse.
- Tillgången till elevhälsoteam.
- Samverkan med klasslärare.
- Samarbete med vårdnadshavare.

Rektorns betydelse

Rektorers ledarskap varierar. Deltagarna poängterar vikten av att rektorn har kunskap om fritidshemmets uppdrag och värdesätter fritidshemslärarnas kompetens.

Vi har också en rektor som är väldigt mycket både för fritids och skolan. Vi hade också segregerat förut att vi hade en rektor bara för fritids som hjälpte oss och sen en rektor för skolan. Det var bra för han öppnade upp för att fritids skulle synas. Men den här – hon är suverän! Jätteimponerad för hon ser fritids och skola som en! Det är våra elever som är prio, alla är lika viktiga så att rektor är jätteviktig i höjningen av fritidshemmet (Fritidshemslärare 7).

Rektorn i citatet utgår från en helhetssyn, med elevens bästa i fokus. Eftersom rektorer har det ekonomiska ansvaret för hur resurser fördelas, är det en fördel om de är väl insatta i fritidshemmets uppdrag. De flesta av deltagarna i undersökningen tycker att skolan prioriteras framför fritidshemmet när resurserna fördelas.

Vi har fler barn på eftermiddagarna än på förmiddagarna. Det är alltid i skolan som krutet läggs och vi är det som är krutet egentligen. Sen ska man hålla i på eftermiddagen också och försöka få in och hålla kvar de här eleverna (Fritidshemslärare 7).

När personalen förstärks i skolan men inte i fritidshemmet kan inte fritidshemslärarna ge det stöd som behövs. De är för få.

Det sorgliga i det är ju att de barnen som har störst behov av fysisk stöttning, att man är där och tittar så att de inte slår någon. Det är ju de som får resurserna. Medan de här barnen som kanske har förlorat sin mormor eller som kanske bara behöver hjälp för att förstå lekens regler de faller mellan stolarna för där har man inte tid att stötta (Fritidshemslärare 6).

Fritidshemslärarna som möter eleverna både i skolan och på fritidshemmet har skaffat sig kunskap om eleverna genom att observera och samtala med kollegor. De har ofta tankar om det stöd som behövs. Men om det inte finns tillräckligt med personal tvingas de att prioritera. Fritidshemslärarna blir frustrerade när det inte finns förutsättningar att styra och hjälpa genom pastoral omsorg.

Tillgång till elevhälsoteam

Alla fritidshem har tillgång till elevhälsoteam, men förutsättningarna är olika. Det gäller dels det fysiska avståndet, det vill säga om teamet finns på samma skola, på någon annan skola eller om det är centralt placerat. Dels möjligheten att få hjälp och stöd. Följande två citat sammanfattar väl vad som framkommer i samtalen:

Alltså vi har också ett elevhälsoteam. Man flaggar tidigt och så får man typ tips och idéer och så följs det upp, men det är ju så långa span. Det är inte så att man går igenom något idag och så testar man en vecka utan det kan ta en månad eller det kan ta två månader, precis som alla andra säger.³⁹ De är ju inte där så mycket i verksamheten på fritids. Det är mest skola fokuset ligger på. Fastän det kanske egentligen är skoldelen som funkade bra och sen hittar man inte tillhörigheten på fritids när det är lite mer...inga ramar på samma sätt som det är på skolan (Fritidshemslärare 5).

Men nere på golvet så är det ju bara vi i alla fall, även på de som har lite tyngre behov utav elever och där handlar det ju om att vi måste organisera, vi måste planera, vi måste strukturera upp verksamheten med både A- och B-planer huruvida de här eleverna mår just den här dagen eller vid just den här aktiviteten (Fritidshemslärare 2).

Utmaningarna tycks handla om att det tar lång tid från att man tar fram extra anpassningar till att de följs upp. Men det handlar också om att elevhälsoteamen inte deltar i det dagliga arbetet. Då blir det upp till fritidshemslärarna att hitta fungerande strategier. Det tycks vara vägledande för strategierna att alla elever ska kunna delta. Det belyser det sista citatet. Citatet illustrerar också att fritidshemslärare anpassar undervisningen och att det kräver flexibilitet. Sammanfattningsvis visar det sista citatet hur ett värderationellt förhållnings-sätt, i kombination med ett barnperspektiv, återspeglas i fritidshemslärares arbete med extra anpassningar och särskilt stöd.

Samverkan med klasslärare

Fritidshemslärarna tycker att samverkan med klasslärare är betydelsefullt i arbetet med extra anpassningar och särskilt stöd. Men det kan fungera både bättre och sämre. I citatet nedan ger deltagaren exempel på god samverkan:

Vi har arbetslag på onsdagar då sitter vi med våra klasslärare. Då diskuterar vi vad de ska göra och vi är inbjudna på driven där de skriver upp, de planerar på ett annat sätt. De har läroplanen, alltså det har vi med, men ibland känns det som att de utgår mer från läroplanen. Det här måste de lära sig på den här lilla stunden. Vi har så stort, vi kan ju vänta och lära på olika sätt. Vi brukar gå in och se, vad ska de göra? De ska jobba med kroppen, vad bra då gör vi det också fast på vårt sätt. Så vi har faktiskt ganska bra samarbete tycker jag. Ibland är det så att vi har någon idé. Vi tänkte att vi skulle gå ut i skogen kan vi göra det ihop? Ja det är ju skitkul! Då kan man ta ut verksamheten utomhus även för förskoleklass, ettor, tvåor eller treor. Vi har redan frågat klasslärarna i ettan och

39 "Alla andra" syftar på övriga deltagare i fokusgruppsamtalen.

tvåan om vi kan ha en utedag där vi kan jobba gemensamt med matteproblem. Vi gör det aktivt ute för just de här barnen med särskilda behov. Då kanske de lär sig och våra klasslärare ser: ”Ah, den här kan ju han är inte bara obstinat inne i klassrummet utan han kan faktiskt visa på ett annat sätt”. Jag tycker ändå vi har väldigt mycket samarbete just med att komplettera varandra (Fritidshemslärare 7).

När samverkan med klasslärare fungerar bra ser man hur fritidshemslärarnas kompletterande uppdrag kan iscensättas. När ett värde-relationellt förhållningssätt sätts främst blir det också tydligt hur en väl fungerande samverkan kan bidra till att elever får möjlighet att framträda på andra sätt än i klassrummet. Deltagarna menar att samverkan fungerar bäst när klasslärare har kunskap om fritidshem-mets uppdrag. Det blir möjligt när klasslärare och fritidshemslärare planerar tillsammans. De säger också att samverkan är en förutsätt-ning för att eleven ska få möjlighet att utvecklas utifrån sina egna förutsättningar.

Samarbete med vårdnadshavare

Deltagarna betonar även vikten av ett gott samarbete med vårdnads-havare. Men det kan vara problematiskt att närma sig barns perspek-tiv från två olika håll. I det första citatet nedan har vårdnadshavaren och fritidshemsläraren olika synsätt. I det andra citatet delar de synsätt.

Vi har ju hjälp utifrån i det här fallet, som är ett specifikt fall. Skolan försöker på alla sätt och vis att hjälpa familjen till ett annat ställe. Men det är familjen som står på sig och kräver att eleven ska gå kvar. De vill ju inte se att deras barn har det här behovet och de här svårigheterna. Så det är där vi står, det är ett väldigt motstånd (Fritidshemslärare 4).

Eleven fick en diagnos. Vi gjorde ju allting, fast han inte hade en diagnos, just då för att de var med på allting. Jag tror att det skulle vara...ni hade ju inte föräldrarna på er sida på samma sätt. Skulle inte vi ha haft det så skulle det inte ha funkat, för de har ju en jättestor del i det också och de förmedlar till både barnet och oss (Fritidshemslärare 5).

Det sista citatet synliggör hur viktigt det är med ett bra samarbete med vårdnadshavare för att kunna ge ändamålsenligt särskilt stöd. Kulturella skillnader är en utmaning när det gäller förhållningssätt till pedagogiska utredningar. Utan utredning kan det vara svårt att avgöra vilket stöd som behövs.

Hos oss är det jättesvårt med den här kulturella biten när det gäller om man vill få till en utredning. Våra föräldrar är ju liv-

rädda för att deras barn ska hamna i något register där det står att det är någonting som inte fungerar. De förstår inte och ser inte den andra sidan att man kanske kan få lite extra stöd, en anpassad studiegång eller annat skolmaterial, för all del resurs om det går så långt. Förståelsen är ju den första tröskeln man måste komma över, vad behöver barnet för någonting, och de behöver få förståelsen att barnet kan fungera på ett sätt hemma och på ett sätt när det är hos oss (Fritidshemslärare 2).

Här handlar det också om att förstå barns perspektiv från olika synsätt. Det kan fungera på ett sätt hemma och på ett annat sätt i fritidshemmet. Deltagarna förstår att vårdnadshavare kan ha ett annat synsätt. Men det är tydligt att det påverkar förutsättningarna och det stöd som ges när man i stället delar synsätt.

Undervisning som främjar gruppbaserat lärande

Avsnittet handlar om strategierna fritidshemslärare använder i sin undervisning. Det gäller särskilt dem som gynnar lärande i grupp och dem som utgår från ett barnperspektiv. Huvudområdet är uppdelat i två områden: Betydelsen av att elever framträder positivt inför andra, samt Extra anpassningar och särskilt stöd på gruppnivå.

Betydelsen av att elever framträder positivt inför andra

Undervisningen i fritidshemmet ska vara grupporienterad. Det är tydligt att lärande i grupp är i förgrunden. Lärarna gör extra anpassningar utifrån ett barnperspektiv för att undvika att elever misslyckas och framträder negativt inför andra. Följande citat visar hur positiv stämpling kan iscensättas i praktiken, när man har ett värde-relationellt förhållningssätt:

Vi har ju några som sticker ut lite. De hamnar i fokus och jag försöker få dem att hamna i fokus på ett positivt sätt. Annars får de ju alltid det här negativa. Om de har ett intresse som man hör alla andra också har, så kan man sätta den personen i fokus för att se det bra den gör och inte bara det negativa. Jamen både för att höja deras självförtroende och att andra ska se att det är inte bara bus den här flickan eller pojken gör. Det är faktiskt en individ som jobbar med sina känslor (Fritidshemslärare 7).

Deltagaren arbetar medvetet med positiv stämpling för att bryta invanda negativa mönster. Personalens pastoral omsorgshandlingar bidrar till att forma identiteter och elever som subjekt samt till att höja deras självförtroende. Det blir möjligt eftersom deltagaren har ingående kunskap om eleven.

Extra anpassningar och särskilt stöd på gruppnivå

Många av deltagarna anser att det som är bra för en elev är bra för alla elever. Detta arbete beskrivs konkret i följande citat:

Vi har väldigt många barn som utretts och fått diagnoser redan i förskoleklass så redan från början valde vi att göra vår verksamhet lik skolan. Vi har bildstöd⁴⁰ på tavlan och vi har väljartavla där de sätter sin knapp på vilken aktivitet de ska göra. Det har vi under hela dagen. Det finns aldrig något spelrum att göra vad man vill. Vi märkte att det är så många som inte klarar av det. De måste veta vad de har att välja mellan, det är de så inrutade med så om vi inte har satt upp tavlan när de kommer på morgonen så blir de ängsliga. Även de barn som kanske inte har något behov av stöd egentligen. Men sen har vi också sett att det funkar jättebra hos oss med anpassningar för hela gruppen istället för mot den enskilda eleven (Fritidshemslärare 6).

Citatet visar att tydlig struktur och förutsägbarhet gynnar många elever. Fördelen med extra anpassningar och särskilt stöd av den här karaktären på gruppnivå, är att ingen elev pekas ut eller särskiljs. Samtidigt lämnar det ett visst utrymme för elevers ansvarstagande och inflytande.

Fokus på eleven

Avsnittet problematiserar fritidshemslärares arbete med extra anpassningar och särskilt stöd på individnivå. Fokus ligger på eleven och i vilken utsträckning fritidshemslärare närmar sig barns perspektiv. Huvudområdet består av tre mindre områden: Annan kravbild i fritidshemmet, Kompetens i förhållande till ett komplext undervisningsuppdrag, och Specialpedagogiska verktyg av olika karaktär.

Annan kravbild i fritidshemmet

Flera av deltagarna är överens om att det är skillnad på kraven i skolan och i fritidshemmet. Skillnaderna påverkar elevernas möjligheter att agera som subjekt:

Alltså skillnaden skola fritids och det är svårt för eleverna att hitta rätt. För de som är stökiga i skolan kan det vara lättare på fritids och därför tänker jag att man per automatik inte kan sätta ett likhetstecken och det är väl det som gör den här frågan så komplex och så svår. För den här som är rörig i skolan som det kanske sätts in en resurs på kan hitta sin ro och sin plats på ett annat sätt på fritidshemmet. Medan den där som är tystare och lugnare i skolan lever loppa på fritidshemmet (Fritidshemslärare 2).

40 Bildstöd är ett visuellt stöd som kan hjälpa elever att förstå uppgifter, instruktioner, scheman och regler. Det visuella stödet kan ges i form av till exempel ritade bilder, färdigt bildmaterial och fotografier.

Det här citatet visar att det inte är säkert att det behövs ökad vuxentäthet både i skolan och i fritidshemmet. Men undervisningen och lärmiljöerna organiseras olika och det får konsekvenser för eleverna.

Kompetens i förhållande till ett komplext undervisningsuppdrag

Några deltagare uttrycker att de ibland saknar kompetens att göra rätt anpassningar och ge rätt stöd. Två citat belyser det:

Det här saknar jag. Hur gör man praktiskt? Det är mycket teoretiskt men hur gör jag praktiskt när något barn står och bara skriker eller får ett vredesutbrott eller är jättetyst i klassrummet. Hur gör man? (Fritidshemslärare 7).

Vi har specifika elever som har väldigt svåra diagnoser och ingen av oss som jobbar med dem har den erfarenheten eller kunskapen så att vi känner att vi kan bemöta dem, framför allt på fritids (Fritidshemslärare 4).

Citatet handlar om bristfällig kompetens och visar att det saknas fungerande strategier för att kunna hantera svåra situationer. Det kan tyda på svårigheter att förstå vissa elevers intentioner och meningsuttryck. Dessa fritidshemslärare har varken lyckats närma sig barns perspektiv eller lärt känna eleverna. Det som fungerar bra för en elev kanske inte fungerar alls för en annan. Citatet nedan visar hur komplext undervisningsuppdraget är och varför det inte går att generalisera hur man ska göra rent praktiskt.

Sedan är det ju dagsform på de eleverna som man vet. Vi har en elev som vi vet att om han får ett utbrott då är det kört, då behöver vi verkligen flytta resterande grupp för det kommer inte att gå. Han sätter sig under bordet och skriker och slår sig själv liksom. Och man når inte fram förrän han har lugnat ner sig och då får man ju jobba på förebyggande strategier för ett lågaffektivt bemötande funkar inte. Sen så förebygger man och förebygger man, men sen: Okej det här är också en utlösare! Man kan ju inte vara förberedd känns det som, hur man än förbereder sig (Fritidshemslärare 6).

Deltagaren vill närma sig barns perspektiv och förstå elevens intentioner och meningsuttryck. Men när kommunikationen inte fungerar går det inte att skaffa sig ingående kunskap om eleven. Det resulterar i att deltagaren inte kan vägleda eleven genom pastorala omsorgshandlingar och förebyggande strategier. Det finns flera liknande exempel i transkriptionerna. Deltagarna är uppgivna och frustrerade över att de inte kan styra och hjälpa genom pastoral omsorg. Det som vanligtvis brukar fungera, fungerar inte med alla elever. Detta motsäger den tidigare föreställningen att det som är bra för en elev är bra för alla elever.

Specialpedagogiska verktyg av olika karaktär

De specialpedagogiska verktyg som fritidshemslärarna beskriver att de använder är av olika karaktär. Extra anpassningar görs med hjälp av bildstöd för veckoschema och dagsschema, timer och timstock.⁴¹ Dessa anpassningar är individuella. De riktar sig till specifika elever och kan stärka deras förutsättningar att förstå och hantera uppgifter. Men eftersom den här typen av verktyg varken bidrar till att förstå elevers intentioner eller meningsuttryck närmar de sig inte barns perspektiv. Det verkar snarare som om diagnosen styr vilka extra anpassningar som väljs och att verktygen kan användas av vilken lärare som helst. Vissa fritidshemslärare använder det som kallas ritprat. Genom att ritprata kan man fokusera på det man vill prata om och förklara. Man kan beskriva vad människor säger och gör och försöka förklara vad de tänker och känner. Ritprat bör anpassas efter eleven. Det förutsätter att man har kunskap om elevens behov. Ritprat kräver därför att läraren tar mer hänsyn till barns perspektiv.

Det är inte så att det här är gjort en dag utan det här är något som man måste öva upp både för en själv när man ska rita naturligtvis men även för de som är runtomkring. Men det är någonting som jag tycker har fungerat bra, sedan spelar det ingen roll om det var socioekonomiskt välbärgade eller där jag är nu där det är lite tuffare. När man ritar om bilden och pratar om det så har många lätt för att sätta sig in i streckgubbsfiguren. Jag tänker att man kan landa i någon slags förståelse (Fritidshemslärare 5).

Det handlar om förståelse och om att ge elever strategier för att ”hantera och lösa problem för att sedan klara sig i den stora världen och fortsätta med det”, som en deltagare sa. Att konkretisera elevernas agerande med hjälp av bilder och samtidigt prata om det som sker leder till förståelse. Ritprat verkar kräva lärare som har ett värderationellt förhållningssätt, som kan närma sig barns perspektiv, och som dessutom kan tolka och förstå elevens intentioner och meningsuttryck. Ritprat gör det även möjligt att bryta invanda negativa mönster. Deltagarna beskriver det som en process. Det är inget som görs i en handvändning. Därför krävs både tid och personal. Ritprat är ett kraftfullt pedagogiskt verktyg som gör skillnad när förutsättningarna är rätt. Av citatet nedan framgår att det går att bryta invanda negativa mönster. Men det mest kraftfulla verktyget verkar ändå vara fritidshemsläraren själv.

Jag är bra på att se positiva saker och sidor hos elever och har tålmodet. Jag tror att det är som en nyckel, tålmod och att se det positiva fastän det kanske är jätte, jättesvårt. Det kanske bara är en liten, liten del som är positiv just i den här skolformen eller

41 En timstock är en visuell timer.

fritids. Men det är viktigt att se det och tänka på vad man faktiskt får tillbaka (Fritidshemslärare 5).

Citatet illustrerar det som utmärker ett värderationellt förhållnings-sätt. Alla elever ska känna delaktighet, samhörighet och gemenskap. Det gör skillnad för elever när fritidshemslärare har tålamod och fokuserar på det som är positivt. Då kan också positiva förändringar ske.

Vad kan vi lära oss av fritidshemslärares erfarenheter?

Texten visar att fritidshemslärares arbete med extra anpassningar och särskilt stöd har olika förutsättningar. En del av dessa förutsättningar kan de oftast inte påverka själva, som rektorns betydelse, tillgången till elevhälsoteam, samverkan med klasslärare eller samarbete med vårdnadshavare. Det är tydligt hur dessa förutsättningar på olika sätt påverkar fritidshemslärares arbete samt de utmaningar som de hanterar.

Rektorer har stor betydelse. Fritidshemslärare vill ha rektorer med god kunskap om fritidshemmets uppdrag, fritidshemslärares kompetens och som utgår från en helhetssyn med elevens bästa i fokus. Verksamheternas förutsättningar för elevhälsoteam skiljer sig åt. Det gäller både hur nära de finns fysiskt och möjligheten att få hjälp och stöd. Det som verkar vara gemensamt är att fritidshemslärare tycker att elevhälsoteamen inte finns till hands i det dagliga arbetet. Det är upp till fritidshemslärarna att hitta fungerande strategier. De kan initiera samverkan med klasslärare och samarbete med vårdnadshavare. Men för en god samverkan och ett gott samarbete krävs att man drar åt samma håll. Så hur kan fritidshemslärare tänka och göra?

Undervisningen i fritidshemmet ska vara grupporienterad. I sitt arbete med extra anpassningar och särskilt stöd behöver fritidshemslärare tänka på att elever framträder positivt inför varandra. Positiv stämpling bör tillämpas för att elever ska upptäcka positiva sidor hos varandra och för att belysa och stärka det som fungerar. När elever upplever att de är viktiga och betydelsefulla stärks deras självförtroende. Det finns också ett samband mellan elevers intressen och deras styrkor. Det som de är intresserade av är de också bra på eller kan mycket om. Därför bör fritidshemslärare uppmärksamma och fråga om elevers intressen och erfarenheter. Dels för att elever ska få träda fram som kunniga subjekt som bidrar till gruppens lärande, dels för att elevers intressen kan vara en grund för hur extra anpassningar och särskilt stöd utformas i fritidshemmet. Många elever deltar i digital lek. Det skulle kunna användas för att möjliggöra och stärka elevers relationsskapande. Digitala världar erbjuder andra möjligheter för samarbete och relationsskapande än den fysiska världen.

Fritidshemslärare bör fortsätta med ”en utforskande, laborativ

och praktisk metodik, och därigenom även medverka till att skolans kunskapsmål uppnås”.⁴² I citaten nämns ”fast på vårt sätt” och att ”han kan faktiskt visa på ett annat sätt”. Fritidspedagogisk undervisning erbjuder elever ett multimodalt lärande. Med det menas att elever inte bara lär genom text eller språk utan att de också kan tillägna sig kunskaper genom att pröva, lära av misstag, imitera och se hur andra gör. Elever får fler vägar till lärande och fler möjligheter att visa vad de kan.

Även fortsättningsvis bör omsorg, utveckling och lärande vara i fokus för den fritidspedagogiska undervisningen. Detsamma gäller den pedagogiska praktiken. Den bör genomsyras av värden som solidaritet, jämlikhet och delaktighet. Om målet är att så många elever som möjligt ska kunna delta, så är det undervisningen som ska anpassas, inte eleven.

Sammanfattningsvis belyser texten fritidshemslärares komplexa undervisningsuppdrag. Både det kompletterande och kompensatoriska uppdraget ingår, med ansvar för extra anpassningar och särskilt stöd till elever. Några fritidshemslärare i studien ger uttryck för att de ibland saknar kompetens att hantera vissa elever. Men den bild som framträder är att fritidshemslärare identifierar vad elever behöver i form av extra anpassningar och särskilt stöd. Problemet verkar snarare vara att de är för få för att kunna genomföra det i praktiken. Det leder till uppgivenhet och frustration över att inte ha de förutsättningar som krävs.

Fritidshemslärare är betydelsefulla nyckelpersoner i arbetet med elever i behov av stöd. De har en nyanserad bild av eleverna eftersom de möter dem i undervisning i både skolan och fritidshemmet. Det är anmärkningsvärt att fritidshemslärare i så liten utsträckning är delaktiga i utformningen av extra anpassningar och särskilt stöd, med tanke på att stöd ska ges utifrån en helhetssyn på elevens utbildning.

42 Skolverket, 2014, s. 14

Referenslista

- Augustsson, G., & Hörnell, A. (2021). ”Vi gör så gott vi kan”: Fritidspedagogers konflikt mellan omsorgsansvar och utbildningsansvar. *Educare*, 4. <https://doi.org/10.24834/educare.2021.4.6>
- Bergstedt, M., & Karlsudd, P. (2022). Specialpedagogik på fritidshem. En litteratur- och dokumentanalys av fritidshemmets specialpedagogiska utveckling. *Specialpædagogik-tidskrift for Specialpedagogik og Inklusion*, 42(1), 2–14.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods* (3 uppl.). Oxford University Press.
- Elvstrand, H., & Lago, L. (2019). Förutsättningar för fritidspedagogisk undervisning. I H. Elvstrand, L. Lago, & M. Simonsson (Red.), *Fritidshemmets möjligheter – att arbeta fritidspedagogiskt* (s. 21–39). Studentlitteratur.
- Foucault, M. (1971/1993). *Diskursens ordning*. Brutus Östlings Bokförlag.
- Foucault, M. (1982). The subject and power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777–795.
- Haglund, B. (2018). ”Men dom flesta har en liknande situation”. *Barn*, 2, 75–92. <https://doi.org/10.5324/barn.v36i2.2766>
- Hirsh, Å., & Lundahl, C. (2021). *Hållbar bedömning*. Natur & Kultur.
- Holmberg, L. (2020). *Perspektiv i fritidshem*. Natur & Kultur.
- Ifous. (2022). *Undervisning och ledarskap på fritids. Fritidshemmets pedagogiska uppdrag*. <https://www.ifous.se/app/uploads/2022/04/202204-ifous-2022-3-e.pdf>
- Johansson, E. (2003). Att närma sig barns perspektiv. *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 8(1–2), 42–57.
- Karlsudd, P. (2020a). Looking for special education in the Swedish after-school leisure program construction and testing of an analysis model. *Education Sciences*, 10(21), 359. <https://doi.org/10.3390/educsci10120359>
- Karlsudd, P. (2020b). Positiv stämpling medel mot segregering på fritidshem. <https://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning-och-utvarderingar/artiklar-om-forskning/positiv-stamplning-medel->

[mot-segregering-pa-fritidshem](#)

- Lager, K. (2015). *I spänningsfältet mellan kontroll och utveckling. En policystudie av systematiskt kvalitetsarbete i kommunen, förskolan och fritidshemmet*. [Doktorsavhandling, Göteborgs universitet].
- Orwehag, M. (2020). Didaktik i fritidshemmet. I B. Haglund, J. Gustafsson Nyckel, & K. Lager (Red.), *Fritidshemmets pedagogik i en ny tid* (s. 139–170). Gleerups.
- Palla, L. (2011). *Med blicken på barnet*. [Doktorsavhandling, Malmö högskola].
- Pramling Samuelsson, I., Sommer, D., & Hundeide, K. (2010). *Barnperspektiv och barnens perspektiv i teori och praktik*. Liber.
- SFS 2010:800. *Sveriges skollag*. Utbildningsdepartementet.
- Skolforskningsinstitutet. (2021). *Meningsfull fritid, utveckling och lärande i fritidshem*.
<https://www.skolfi.se/wp-content/uploads/2021/12/Fritidshem.pdf>
- Skolinspektionen. (2018). *Undervisning i fritidshemmet inom områdena språk och kommunikation samt natur och samhälle*.
<https://www.skolinspektionen.se/beslut-rapporter-statistik/publikationer/kvalitetsgranskning/2018/undervisning-i-fritidshemmet/>
- Skolverket. (2014). *Skolverkets allmänna råd med kommentarer, fritidshem*. <https://www.skolverket.se/getFile?file=3301>
- Skolverket. (2022). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet: Lgr22*.
- SOU 2020:34. *Stärkt kvalitet och likvärdighet i fritidshem och pedagogisk omsorg. Betänkande av Utredning om fritidshem och pedagogisk omsorg*. Stockholm http://www.sou.gov.se/wp-content/uploads/2020/06/SOU-2020_34_webb.pdf.
- Wernholm, M. (under utgivning). *Undervisning i ett fritidshem för alla? Pedagogisk Forskning i Sverige*.
- Willén Lundgren, B., & Karlsudd, P. (2013). *Relationella avtryck och specialpedagogiska perspektiv i fritidshemmets praktik*. I J. Aspelin (Red.), *Relationell specialpedagogik i teori och praktik*. Kristianstad University Press.

En likvärdig utbildning för alla

Hos Specialpedagogiska skolmyndigheten får du stöd när du skapar lärmiljöer som är utvecklande och tillgängliga för alla. Vi erbjuder specialpedagogiskt stöd till skolor och förskolor i hela landet, svarar på frågor och erbjuder kurser och konferenser. Vi driver också flera specialskolor, fördelar statsbidrag och utvecklar läromedel.

Välkommen till Sveriges största kunskapsbank inom specialpedagogik.